

Г.Я.Комар

Рівненський державний гуманітарний університет

СПІВРОБІТНИЦТВО НІМЕЧЧИНИ ТА ФІНЛЯНДІЇ У ВІЙСЬКОВІЙ СФЕРІ В 30-х рр. ХХ ст.

Проаналізовано питання співробітництва Німеччини і Фінляндії у військовій сфері, а саме: закупки озброєння, обмін досвідом, взяти на вищому рівні, дипломатичні стосунки. Автор спирається на архівні дані, зокрема зведення Інформбюро по фінській пресі, мемуари К.Г.Маннергейма, щоденники О.М.Коллонтай і на наукові праці сучасних дослідників.

Актуальність теми статті визначається необхідністю всебічного та глибокого аналізу проблем всесвітньої історії, особливо тих її аспектів, які тривалий час перебували поза пильною увагою дослідників. Це стосується нового прочитання і вивчення на основі сучасних наукових підходів військового співробітництва Німеччини та Фінляндії в довоєнний період. Ці відносини суттєво впливали на політику обох держав, а також визначали характер та особливості міжнародних відносин в Європі.

Завдання дослідження – вивчити німецько-фінські відносини у військовій сфері в 30-х рр. ХХ ст. та їх вплив і роль у комплексі стосунків цих держав у міжвоєнний період.

Практичне значення дослідження полягає у можливості його використання при написанні узагальнюючих праць і навчальних посібників зі всесвітньої історії, конкретних досліджень з історії Німеччини та Фінляндії, а також міжнародних відносин.

Для дослідження даної тематики важливим є вивчення архівних матеріалів. Зокрема, це зведення Інформбюро по фінській пресі, щоденники полпреда СРСР у Швеції О.Коллонтай, а також мемуари К.Г.Маннергейма, І.М.Майського, У.Черчілля. Серед монографічних видань особливої уваги заслуговують праці В.Н.Барипникова, Н.І.Барипникова, О.А.Ржешевського, Х.Вайну, О.Маннінена, М.Йокіпі та інших вітчизняних і зарубіжних дослідників.

30 січня 1933 р. в Берліні відбулася подія, яка мала серйозний вплив на подальшу долю багатьох країн Європи: у Німеччині рейхсканцлером став А.Гітлер, ознаменувавши цим самим прихід до влади нацистів. Їх ідея реваншу, ревізії Версалю дуже швидко поставила на порядок денний

питання про виникнення нової розстановки сил у Європі, з чим мала рахуватись кожна держава.

В цих умовах Фінляндія стала об'єктом підвищеної уваги Берліна перш за все тому, що володіла багатими запасами сировини, необхідної для розвитку військової промисловості. Важливе значення з погляду гітлерівців мало і геостратегічне положення Фінляндії. Вона розглядалась як трамплін для проникнення на Схід, витіснення СРСР і створення сприятливих умов у боротьбі за панування в Балтійському морі. Нарешті, в світлі підготовки та реалізації глобальних планів нацистської верхівки Фінляндії відводилась роль північного стратегічного плацдарму в розв'язанні агресії проти СРСР. Наведені фактори справили першочерговий вплив на перетворення цієї скандинавської країни в арену для ведення таємної війни німецьких спецслужб. Самі фінські дипломати в Німеччині відзначали, що Третій рейх посилює свій інтерес в північно-європейському регіоні. За словами фінського посланника в Берліні А.Вуорімаа, район Балтійського моря займає ледь не перше місце в інтересах Німеччини¹.

Німеччина намагалась вигідно використати свою традиційно хорошу репутацію в Фінляндії і забезпечити собі політичний вплив у цій країні. Ще в період Веймарської республіки Фінляндія використовувала німецьких спеціалістів при будівництві підводних човнів. Німці, зі свого боку, прагнули відродити добру пам'ять про себе, яка ще зберігалась з 1918 р. У Фінляндії, де намагались залікувати рани, завдані громадянською війною, така лінія поведінки не могла не мати великого успіху².

Значну роль у цій пропагандистській діяльності відігравав німецький генерал Рюдігер фон Гольц. Зокрема, як повідомляє газета «Уусі Суомі» від 18 квітня 1934 р., він на зібранні шведсько-німецького товариства в Стокгольмі зробив доповідь на тему «Боротьба на Сході в 1915, 1918, 1919 рр.», де говорив про хоробрість, яку проявила фінська селянська армія, про її фанатичну самопожертву тощо. Далі він відзначив майстерне керівництво генерала Маннергейма, а також хоробрість, дисципліну і чудові військові якості шведської бригади³. Деяко раніше, а саме 16 квітня, він читав ту ж доповідь у Німецькому товаристві в Стокгольмі. Після виступу генерал дав інтерв'ю шведській газеті «Нюа даглігталлеанда», в якому наголосив, що «звільнення Фінляндії в 1918 р. означало порятунок Європи і всього світу від більшовицької світової революції»⁴. Крім того, генерал особисто займався підтримкою стосунків з відомими фінськими діячами. 19 квітня того ж року через «Уусі Суомі» від німецько-фінського товариства з Берліна передане привітання, адресоване доктору Юхо Яннес, підписане генералом фон дер Гольцом та іншими особами. В ньому, зокрема, наголошувалось: «Німецькі воїни, які боролись у Фін-

ляндії, і члени заснованого в 1918 р. Німецько-фінського товариства, що зібрались з нагоди шістнадцятої річниці звільнення Південної Фінляндії і Гельсінґфорса, надсилають вам і всім друзям сердечні привітання»⁵. Те, що привітання було надруковане в пресі, свідчить і про його пропагандистський характер.

Німці досить шанобливо ставились до могил своїх співвітчизників, які загинули та були поховані в Фінляндії. Як повідомляє «Уусі Суомі», 12 серпня 1934 р. представники німецької організації фронтовиків «Штальгелльм» відвідали могили загиблих. Керівником німецьких представників був полковник Е. фон Лук. На могилі німців він зауважив: «Ми віримо, що вони загинули з радістю і гордістю за свободу Фінляндії»⁶.

Особливо відзначались своїм прихильним ставленням до Німеччини правлячі кола Суомі. Германофільська лінія насамперед була характерна для прем'єр-міністра Т.М.Ківім'які та заступника міністра закордонних справ Р.Віттінга.

Про це свідчить, наприклад, повідомлення «Гельсінкі саномат»: «У річницю завоювання білими Гельсінґфорса почесна рота армії і шюцкорівські організації відвідали могили, де поховані білі фіни і німці. Були присутні члени німецької місії, місцеві німці та інші. На могили німців були покладені вінки від фінських сил оборони (генерал Х.Естерман), від буржуазних членів гельсінґфорського муніципалітету (міський голова Ліндфорс), від місцевої німецької місії, від німців в Фінляндії, які брали участь в громадянській війні, від Гельсінґського німецького товариства, від німецько-фінського приходу і від німецької націонал-соціалістичної робітничої партії»⁷.

Багато фінських офіцерів, які пройшли військову підготовку в Німеччині під час Першої світової війни, були зацікавлені в її воєнному зміцненні. В складі збройних сил Фінляндії знаходилось майже 90% таких офіцерів, а в Раді оборони країни – три її члени з п'яти⁸. Не потрібно доводити, наскільки це впливало на формування військово-стратегічних планів Фінляндії. Фінські і німецькі військові постійно підтримували стосунки та обмінювались досвідом⁹.

Навесні 1934 р. спостерігалось часте відвідування берегів Фінляндії німецькими суднами. Як правило, вони носили неофіційний характер.

12 липня, за даними газети «Гельсінкі Саномат», в Або прибула німецька міноноска «Т.156». Судном командував фрегатний капітан Рамі. Міноноска пробула в Або до 17 липня. 13 липня з неофіційним візитом прибула у Выборг німецька міноносна флотилія в складі міноносок «Леопард», «Альбатрос», «Зеадлер» і «Луїс», а 11 серпня в Марінґамаі та Гельсінґфорсі перебувало вітрильне судно німецького флоту «Аста»¹⁰. Інша газета, «Карьяла», наголошувала на неофіційному характері візиту¹¹.

Співробітництво Німеччини та Фінляндії у військовій сфері

24 липня в Гельсінкі на мінному крейсері “Хела” прибув міністр оборони Німеччини генерал Вернер фон Бломберг¹². Зранку 25 липня на судно прибули з візитом посланник Німеччини міністр Бюзінг і посольський радник В. фон Грундгер. Після відвідання крейсера представники фінської місії повідомили газети “Гельсінкі Саномат”, що генерал Бломберг відмовляється від інтерв'ю, так як мова іде про неофіційну поїздку¹³.

10 серпня до Гельсінкі прибуло ще одне німецьке вітрильне навчальне судно “Форш Гок”. З цього приводу “Гельсінкі Саномат” зауважила: “Хоча судно і здійснює неофіційний вояж, все ж будуть зроблені візити в місцеву німецьку місію, до міністра оборони Оксала, до командуючого армією генерала Естермана та ін. Судно буде брати участь у відкритті пам'ятника німецькому підводному човну в Хамнширі”¹⁴.

Відкриття згаданого пам'ятника німецькому підводному човну “Ц.Ц.57” відбулось 13 серпня 1934 р. в Хамнширі на Фінській затоці. Дана подія широко висвітлювалась у місцевій пресі: “Цей гранітний пам'ятник стоїть тепер там, нагадуючи як теперішньому, так і майбутньому поколінню про смерть цих перших німецьких героїв нашої визвольної війни”¹⁵. Фінський уряд представляли прем'єр-міністр Ківім'які і міністр оборони Оксала, а німецьку місію – німецький посланник Бюзінг, посольський радник В. фон Грундгер і доктор А.Вельгаген. Німецька організація фронтовиків “Штальгельм” була представлена полковником Е. фон Луком і п'ятьма членами даної організації. При відкритті пам'ятника генерал В.Валіс виголосив промову, в якій особливо акцентував увагу німецьких гостей, що новий пам'ятник нагадує про той час, «...коли інтереси Німеччини і Фінляндії були однаковими і коли за допомогою спільно пролитої крові створювалось братство по зброї»¹⁶.

Девіз “братство по зброї” повинно було підхопити молоде покоління, зокрема “Організація синьо-чорних” у Фінляндії та гітлерівська організація молоді “Тітлерюгенд”, представники якої мали прибути до Суомі 16 серпня 1934 р.¹⁷

Берліном також ставилось перед Гельсінкі питання про необхідність подальшого розширення військово-технічного співробітництва, можливості здійснення Фінляндією воєнних закупок у Німеччині. Вагому роль у цьому плані мали ініціативи, пов'язані з відвіданням Німеччини генералом В.Неноненом, офіцерами Р.Лагусом, Я.Лундквістом, Гранделем і візитом у Німеччину К.Г.Маннергейма.

В грудні 1934 р. Маннергейм, на той час голова Ради оборони Фінляндії, здійснив двотижневу поїздку в Німеччину, де зустрічався з міністром Г.Герінгом, керівниками вермахту. Фінський політик зокрема цікавився питанням придбання найновішого німецького озброєння. Під час бесід з німецького боку заторкувалось питання стосовно позиції Фінлян-

дії на випадок війни в Європі. При цьому Радянський Союз розглядався як ймовірний противник. Як тепер стало відомо, характер бесід, які відбулись протягом цієї поїздки, мав конкретне спрямування. Документи особистого архіву К.Г.Маннергейма вказують, що в 1934 р. він приділяв велику увагу діям радянської авіації, співвідношенню на північному заході сил радянських і фінських ВПС, проблемам підготовки офіцерів у військовій академії Німеччини¹⁸. Сплікування Маннергейма з Герінгом заклало, як стало відомо в подальшому, основи їх гарних особистих взаємовідносин. А це був важливий фактор в ланцюгу німецько-фінських контактів, які активно розвивались¹⁹.

Сам факт вивчення Фінляндією можливості закупки військової техніки за кордоном не міг бути приводом для категоричних висновків про орієнтацію Суомі в зовнішній політиці. Врешті-решт країна потребувала зброї для вирішення своїх оборонних завдань. До того ж Маннергейм здійснював вояжі з такою ж метою в Англію та Францію. Однак фінські дипломати змушені були двічі давати офіційні пояснення Лондону, що "закупки літаків не пов'язані з політикою, а диктуються виключно торговельно-технічними міркуваннями"²⁰.

У вересні 1935 р. Маннергейм на запрошення Герінга здійснив ще один візит до Німеччини. Взагалі в керівних колах Третього рейху Герінг вважався свого роду знавцем Скандинавії і Фінляндії (його дружина до того ж була шведкою)²¹. "Кураторська" роль Герінга стосовно Суомі отримала в подальшому досить активне продовження.

Поїздка Маннергейма в Німеччину, як і раніше, була неофіційною. Та й взагалі, "Маннергейм не хотів, — зауважує історик К.Селен, — щоб його німецькі контакти афішувались"²². У Лондоні в зв'язку з цим поширились чутки про виникнення ідеї створення морського союзу між Німеччиною, Польщею і Фінляндією. Але вони у зв'язку з певною мірою навіть тасмничним характером вказаного візиту залишаються без аргументованої наукової відповіді до наших днів. За словами біографа Маннергейма професора С.Егершельда, журналісти писали про поїздки маршала і «нерідко намагались розвіяти» здогади про характер його візитів до Німеччини²³. Що ж стосується документів, то відомо, що Маннергейм не залишив після себе найбільш важливі з них, що, звичайно, ускладнювало в'яснення деталей даного візиту і відповідні висновки про його справжнє спрямування.

Сам Маннергейм про цю поїздку напише: «Влітку 1935 р. Герінг, міністр-президент Пруссії і одночасно командуючий ВПС Німеччини, запросив мене відвідати німецькі авіаційні заводи... Поїздка виявилась досить плідною, вона переконала мене в тому, що нові керівники Німеччини майстерно і швидко створюють збройні сили, і перш за все

ВПС. Завдяки ключовому становищу Герінга саме повітряним силам виділялись найбільші суми. Починаючи з розкішної будівлі міністерства авіації, спорудження якої продовжувалось, скрізь проглядалося лише нове і сучасне. Особливо так було з великими і потужними заводами Юнкерса і Хайнкеля, а продемонстровані мені типи літаків були рівноцінними, якщо не сказати, що перевершили ті типи, які я бачив рік тому в Хендоні. Мені також надали можливість познайомитись з підготовкою льотного складу. Тут я вперше побачив, як на першому етапі льотчиків навчають на планерах. Повернувшись додому, я підняв це питання перед керівництвом наших ВПС і домогся того, щоб Союз сприяння авіації також проявив інтерес до цього дешевого й ефективного методу навчання. Незабаром його ввели і в нас»²⁴.

Отже, за свідченням маршала, вересневий візит насамперед мав характер екскурсії для обміну досвідом у підготовці військово-повітряного складу.

На нашу думку, немає підстав сумніватись, що поїздка К.Г.Маннергейма в Німеччину була добре продуманою і в ході її передбачалось придбати найбільш досконалі літаки, оскільки, як свідчать статистичні дані, німецька авіаційна промисловість за якістю бойової техніки досягла найвищого рівня розвитку, догнавши і перевершивши в цьому відношенні країни Заходу. Керівництво фінських збройних сил добре розуміло, як важливо орієнтуватись на оснащення своїх ВПС найдосконалішою бойовою технікою. І оцінка, яку хотів зробити в Німеччині новим зразкам літаків особисто Маннергейм, а не інша особа з командного складу армії, є показовою в цьому відношенні.

За кордоном з'явилась навіть інформація, що Фінляндія досягла домовленості з Німеччиною про військову допомогу на випадок війни з Радянським Союзом. Поширились такі чутки і в дипломатичних колах Ліги націй²⁵. Характерно, що підтвердження про дану домовленість повторювалось у лівій пресі самої Фінляндії навіть значно пізніше – в 50–70-ті рр. минулого століття. Згідно з цими публікаціями, німецько-фінська угода повинна була гарантувати Третьому рейху право у випадку війни розмістити свої війська на фінській території, а з боку німецького керівництва давалась обіцянка своєму союзнику отримати Карелію²⁶.

Узагальнюючи результати свого візиту в Німеччину, Маннергейм відзначав, що «з заяв міністра Герінга видно особливу прихильність до Фінляндії»²⁷. Маршал вважав, що прояв доброзичливості з німецького боку потрібно стимулювати.

Водночас Берлін починає посилювати розвідувальну діяльність в Суомі, насамперед по лінії вермахту. Це почало особливо проявлятись після того, як у 1935 р. в Гельсінкі акредитували німецького воєнного

аташе, якого раніше тут не було. В свою чергу, помітно активізувалась і роль військового представництва Фінляндії в Німеччині. Від Маннергейма тепер поступали безпосередні вказівки воєнному аташе в Берліні, що необхідно зробити для активізації зусиль, які застосовувались ним при досягненні домовленостей про закупку німецької бойової техніки.

Німецький генштаб також практикував направлення у Фінляндію офіцерів для ознайомлення зі станом справ у її збройних силах. У 1935 р. таку поїздку здійснила група відповідальних осіб німецького генштабу. Закладались основи взаємодії розвідок обох армій. Цьому сприяв візит в 1935 р. до Фінляндії керівника німецької розвідки адмірала В.Канаріса. В результаті в Гельсінкі було створене відділення розвідувального відділу німецького генерального штабу. Військова розвідка Фінляндії стала для Німеччини важливим джерелом відомостей про оборону Радянського Союзу. Керівники розвідок обох країн почали регулярно зустрічатись у Фінляндії і Німеччині, обмінюватись інформацією та розробляти спільні плани²⁸. Встановився контакт і між офіцерами контррозвідки обох країн. Влітку 1936 р. в Фінляндії знаходився інспектор піхоти німецької армії генерал Реве і ще кілька інших вищих офіцерів. Вони вивчали дислокацію фінських військ і оборонні споруди поблизу радянського кордону²⁹.

Успіхи в сфері військового співробітництва заохочувались державними нагородами. В 1936 р. фінські ордени були вручені ряду німецьких офіцерів, німецькі ордени отримали Ю.Ніукканен, який став незабаром міністром оборони Фінляндії, і мер Гельсінкі А.Туленхеймо.

Військовим офіцерам вищого рангу було направлено запрошення відвідати Німеччину для ознайомлення з її армією. Фінляндія не відмовилась від запрошення, але проявила зацікавленість у тому, щоб подібні відносини підтримувались також і з західними державами, з якими вони були встановлені після 1918 р., наприклад, у Франції проходила підготовку група офіцерів генштабу³⁰.

Серія поїздок фінських генералів і офіцерів у Німеччину напередодні Другої світової війни вказувала на зацікавленість військового керівництва Фінляндії в розширенні співробітництва з вермахтом. Влітку 1937 р. відбулись візити керівників шюцкора генерала Л.Малмберга і полковника А.Мартола, а восени – нова зустріч Г.Герінга з К.Г.Маннергеймом. Демонструвалось, що фінські воєнні кола вміють “цінувати стосунки з Німеччиною, хоч фінська офіційна політика іде в іншому напрямку”³¹. В жовтні 1937 р. відбувся візит до Німеччини міністра закордонних справ Р.Холсті. На зустрічах із своїм німецьким колегою фон Нейратом він заявив, що Фінляндія відмовляється від підтримки ідеї створення в Європі системи колективної безпеки. Нейрат, у свою чергу, підкреслив доціль-

ність для Фінляндії “розвивати хороші стосунки з Німеччиною, яка проявляє до неї симпатію”³².

Посол Радянського Союзу в Швеції О.Коллонтай в 1938 р. напише з цього приводу в своєму щоденнику: “...В Фінляндії посилюються пронімецькі настрої. Недалекоглядність народів Півночі. Адже це Гітлер розчищує стратегічний шлях для себе, щоб напасти на Радянський Союз”³³. Пізніше в бесіді з міністром закордонних справ Швеції Р.Сандлером вона висловиться дещо різкіше, назвавши Фінляндію “прислужником Гітлера”³⁴.

Таким чином, зовнішня і внутрішня політика Фінляндії даного періоду характеризувалася суперечливими тенденціями. Її стан залежав від політики європейських країн, а особливо Німеччини і СРСР. Активізація німецько-фінських зв'язків після приходу до влади в Німеччині нацистів була головним фактором, який викликав у Радянського Союзу недовіру до політики Фінляндії, а також побоювання стосовно вірогідності використання її території західними державами у війні проти СРСР і втягнення в цю війну Фінляндії.

Примітки

¹ Барышников В.Н. От прохладного мира к зимней войне.— С.Пб., 1997.— С.126.

² Зимняя война. 1939—1940.— М., 1998.— Т.1: Политическая история.— С.49.

³ ГАРФ. ВОРС.— Ф.5283, оп.5, спр.580, арк.69.

⁴ Там само.— Арк.80.

⁵ Там само.— Арк.63.

⁶ Там само.— Спр.584, арк.12.

⁷ Там само.— Спр.580, арк.90.

⁸ Барышников В.Н. От прохладного мира к зимней войне.— С.115.

⁹ ГАРФ. ВОРС.— Ф.5283, оп.5, спр.585, арк.40.

¹⁰ Там само.— Спр.583, арк.58.

¹¹ Там само.— Арк.89.

¹² Там само.— Арк.106.

¹³ Там само.— Арк.128.

¹⁴ Там само.— Спр.584, арк.12.

¹⁵ Там само.— Арк.16.

¹⁶ Там само.

¹⁷ Там само.— Арк.57.

¹⁸ Барышников В.Н. От прохладного мира к зимней войне.— С.127.

¹⁹ Там само.

²⁰ Зимняя война.— Т.1.— С.76.

²¹ Барышников В.Н. От прохладного мира к зимней войне.— С.13.

²² Там само.— С.138.

²³ Зимняя война.— Т.1.— С.250.

²⁴ Маннергейм К.Г. Мемуары.— М., 1993.— С.211.

- ²⁵ Барышников В.Н. От прохладного мира к зимней войне.– С.138.
²⁶ Там само.
²⁷ Там само.– С.128.
²⁸ Барышников В.Н., Барышников Н.И. Финляндия во Второй мировой войне.– Л., 1995.– С.30.
²⁹ Там само.
³⁰ Зимняя война.– Т.1.– С.52.
³¹ Там само.– С.84.
³² Там само.
³³ РГАСПИ.– Ф.133, оп.3, спр.27, арк.60.
³⁴ Там само.– Арк.77.

Надійшла до редколегії 18.01.04

В.К.Клец

Днепропетровский национальный университет

ИСТОЧНИКИ ПО ИСТОРИИ НЕМЦЕВ УКРАИНЫ В ПЕРИОД ВТОРОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ

Здійснена спроба аналізу та класифікації джерел з історії німецького та менонітського населення України періоду Другої світової війни. Особлива увага приділена архівним джерелам, які зберігаються в архівах України.

Несмотря на то, что в последнее десятилетие тема истории российских немцев стала довольно популярной у исследователей, не все ее аспекты еще подвергнуты тщательному исследованию. Одной из таких проблем является история немецкого населения СССР в период Второй мировой войны. Условно данную проблему можно разделить на два аспекта: 1) немцы на неоккупированной территории СССР и 2) положение и статус немцев на оккупированных Германией советских землях. Первый аспект более-менее можно считать изученным, что было сделано в основном благодаря исследователям из России и ныне независимых государств Средней Азии и Закавказья. В их исследованиях довольно подробно изучены вопросы депортации немецкого населения в восточные районы страны, организации «Трудармии» и участия в ней немцев, правового статуса немецкого населения в условиях спецкомендатуры, положение немецкого населения после 1956 г. и др. Второй же аспект изучен еще